

Året skrevs till 1798- virvelstorm lade husen i ruiner.

Lördagen den 11 augusti 1798 var en dag som byborna i Elleholm sent skulle glömma. Denna, i övrigt så fridfulla lördag, drog ett stormoväder in över byn och på mindre tid än fyra minuter fick en handfull sockenbor se sina livsverk läggas i ruiner.

Hela förmiddagen hade värmen var tryckande. Det låg åska i luften och över Pukaviksbukten och ut mot Hanöbukten tornade mörka moln upp sig allt högre och allt hotfullare. Lördagsförmiddagen denna den 11 augusti 1789 hade åskan mullrat på avstånd och nere över Listerlandet låg ovädret och samlade kraft i väntan på att slå till.

I Elleholm kastade byns invånare allt oroligare blickar ut mot de mörknande molnbankarna. Svarta hotfulla moln vars inre då och då lysas upp av allt starkare blixtar. Många stod ute på gårdstunen och försökte räkna tiden mellan blix och knall. Allt i ett primitivt men beprövat sätt att räkna ut när ovädret väntades nå in över byn. Många visste också att de åskväder som drog in från Lister brukade bli kraftiga och föra med sig både stormar och kraftiga skyfallsliknande regn.

En av dem som hoppades att åskvädet skulle söka sig mera öster ut och skona byn, var bonden Jon Nilsson boende på hemmanet nummer tio. I första hand oroade han sig för sin humleodling, en odling som var byns största. På hans mer än 450 höga humlestänger hade årets blomning pekat fram mot något av ett rekord och tusentals och åter tusentals välfyllda humlekottar tyngde nu ner de slingrande rankorna. Om bara det fina vädret höll i sig skulle det inte dröja mer än högst någon eller några veckor till innan det var det dags att skörda de klibbiga kottarna. Kottar som efter torkning skulle

säljas vidare till ett närliggande bryggeri. Aldrig tidigare hade hans stora humleodling pekat mot en sådan rekordskörd, så det klart han oroade sig för vad ovädret kunde ställa till med.

Den bedrägliga nattfrosten hade i år hållit sig borta och skonat såväl äpple- som päronblomningen så även fruktskörden artade sig fint och i många av byns trädgårdar dignade nu träden av halvmogen frukt. Ett oväder med storm och regn skulle på några timmar kunna omintetgöra hela den väntade rekordskörden. Den halvmogna frukten satt visserligen kvar ganska hårt på grenarna men en kraftig storm klarade fruktkarten inte av. Omogen fallfrukt var knappast tjänlig som människoföda och kunde på sin höjd duga som föda till svinen.

I trädgårdarna var det ofta just fruktträden som ägarna värderade högst, särskilt om träden var fullt utvecklade och gav bra skördar varje säsong. Men föga anade man vad som komma skulle. Efter trombens härjningar återstod knappast ett enda oskadat fruktträd bland öns trädgårdar. De flesta äppelträden hade ryckts upp med rötterna och de träd som fortfarande stod kvar var mer eller mindre sönderbrutna och troligen förstörda som fruktbärande träd för många år framöver. Det var oftast äppelträd som fastighetsägarna planterat i sina trädgårdar. Men några bönder har också noterat att man fått sina päronträd helt förstörda av stormen.

Bonden Pehr Ingemansson, boende på hemmanet nummer 14, fick stora delar av årets skördar förstörda. På en av åkrarna hade han sått drygt 18 liter hampfrön. En sådd vilken artat sig väl och som under sommaren växt till sig "och nu varit wacker, men äre nu aldeles undanslagen." Samma öde mötte hans bönodling: "1/2 Skäppa bönor utsådda som hade säkert blifwit 3 skjäppor igen. Woro (alla) afbrutna." (*En skäppa, eller fjärding som måttet också kallades, motsvarar omkring 18 liter*)

Den otursförföljde Pehr Ingemansson fick också sin kornåker totalt förstörd samtidigt som delar av höskörden

mötte samma öde: "Stackat Höö till något öfwer ett halft lass. Aldeles bortfört af Stormen."

Under 1700-talet var tiden för höskörden betydligt senare än i dag. De många vildgräsarterna som ingick i timotej- och klövervallarna blommade betydligt senare än de nutida arterna av gräs. Höskörden påbörjades således först i slutet av juli månad och pågick sedan hela augusti månad ut.

Laddar upp

Som styrd av en jättehand drog sig ovädret allt närmre och åskknallarna var nu närmast öronbedövande. De bybor som vågade titta ut såg också att flera blixtrar slog ner i vattnet mellan Östra och Västra Åskären.

Nu hade tromben – för helt klart var det en tromb även om ingen i byn hade hört namnet tidigare eller kände till vad det fruktade väderfenomenet kunde ställa till med. Allt nog. Sedan tromben samlat kraft ute över öppet vattnet och mellan skären i Pukaviksbukten rörde den rent bland växtligheten när den kom in över Store vass, bara för att någon eller några sekunder senare, med full styrka, vräka sig in över den udde som ligger längst söder ut på ön som utgör själva byn Elleholm.

I dag kan nog ingen bilda sig en uppfattning hur det lät när tromben drog in över byn. Den "skaderapport" som ställdes samman ett par dagar efter stormovädret berättar inget om hur byns invånare själva tänkte och kände inför den naturkatastrof som drabbat dem. Hur de med fasa tvingades åse hur naturens våldsamma krafter på någon eller några minuter raserade byn och lade stora delar av deras livsverk i ruiner. Betydligt mer personlig är den "böneskrift" som senare under året lästes upp vid en ordinarie tingsförhandling inför Listers härad.

Ordet tromb nämns inte i den något stelbenta rapport som ställdes samman av de båda opartiska "skadereglerarna", nämndemännen Jon Andersson på Stensholm och Sven Hansson i Björkenäs. För dem var nog ordet tromb ett okänt meteorologiskt begrepp och i stället skriver man att skadorna vållats av "ett starkt Åskväder och en faselig Storm eller så kallad Orkan."

Vad som talar för att det faktiskt rörde sig om en äkta tromb och inte bara om "vanliga" orkanvindar är att vindarna förlorade i styrka ganska snart efter att de nått in över land. Något som i sin tur innebar att de flesta skador som dokumenterats inskränker sig till de hus och trädgårdar som låg längst i söder på den långsmala ö där många av Elleholms invånare hade sina fastigheter. Endast någon eller några byggnader och odlingar öster eller norr om själva ön tycks ha fått några skador. Tromben mötte fast land på den södra spetsen av ön och drog sedan vidare norrut för att slutligen tappa all kraft när den nått upp i höjd med den öns norra vallgrav. Längre norrut, varken på östra och västra sidan av Mörrumsån, har tydligen ingen känt av de våldsamma krafter som slog till mot de boende längre söderut.

Den bonde som drabbades värst var utan tvekan Jon Nilsson på nummer 17, en bonde som även ägde hemmanet nummer 10 på östra Elleholm. Även om exempelvis Schlyters egendom får sina skador värderade till betydligt högre belopp så var nog Jon Nilsson en av dem som hade svårast att komma tillbaka efter trombens framfart. I den skaderapport som upprättades går det att utläsa att omfattande stormskador noterats på hans båda gårdar. Mycket talar således för att beträffande hans egendomar så var det ägor belägna både på själva Holmen och på östra sidan av Mörrumsån, som "ruinerades."

För Jon Nilsson blev stormskadorna extra betungande eftersom flera av de skadade gårdarna var relativt nybyggda, något av husen var uppfört för mindre än ett år sedan. Här

rör det sig troligen ett hus som flyttats från ön över till östra sidan av Mörrumsån. Till de nybyggda husen räknades bland annat en "fähuslänga" som blev totalt sönderblåst liksom ett 15 alnar långt brygghus med nävertak där bakugnens murverk fick svåra skador och där stora delar av "södra väggen förderfwades".

Kanske med vindhastigheter upp mot 75 meter per sekund, vilket är dubbla orkanstyrkan, tog tromben med sig allt i sin väg. Tryckte in fönsterrutor, rev av tak, antingen dessa var belagda med tegelpannor, vass, halm eller näver. Vindarna raserade också staket och ryckte upp fruktträd med rötterna.

Till landshövdingen

Stormskadeförsäkringar eller andra typer av försäkringar var okända begrepp vid den här tiden. Brandförsäkringar hade visserligen börjat tecknas även för byggnader på landsbygden, men dessa täckte knappast skador av det slag som drabbade byborna på Elleholm.

I sin förtvivlan såg man därför inget annat råd än att vända sig till landshövdingen och be denne om hjälp. Brevet till Claes Jacob Raab (1747-1804) innehåller en kortfattad, men nog så målande, skildring av "den olycka som öfvergått Elleholms By den 11 sistlidne augusti, att genom en owanlig stark Orkan, hus och Trädgårdar i bedröfligt mått blifwit skadade och för all framtid Ruinerade, på så sätt närlagda syneförrättning utwisar."

Med skrivelsen, som är undertecknad av Carl Johan Schlyter (1747-1805), Bengt Jaensson (1754?-1807), Jon Nilsson (1748-1815), Per Ingemansson, Daniel Olsson (1757-1830), Nils Nilsson (1774-1839) och Håkan Nilsson (1776-

1816), har de också bifogat den "skaderapport" som ställdes samman av de båda synemännen Jon Andersson och Sven Hansson ett par dagar efter att tromben dragit fram av byn.

Tre av de drabbade bönderna var troligen inte skrivkunniga utan har undertecknad de olika skrivelserna med enbart sina bomärken, För Jon Nilsson med bomärket JNS, för Nils Nilsson NN och för Håkan Nilsson som skrev under med sitt bomärke HN.

Skrivelsen till landshövdingen kom något senare att resultera i en resolution från länsstyrelsen, daterad den 18 oktober 1798, och ställd till häradshövding Petter Johan Fischerström (1751-1840) boende på Sonekulla gård och ordförande vid Listers härads tingsrätt.

Flera av bönderna drabbades hårt av "dessa bland naturens wärkeligen owanliga och i vårt Land hittills okända Rörelser, der Mennsklig magt och försigtighet hwarit utan skuld" skriver man bland annat i resolutionen. En formulering som tydligt bekräftar att ingen av de inblandade tidigare upplevt den typ av stormoväder som en hastigt övergående tromb utgör.

Jon Nilsson fick, som tidigare nämnts, hela sin stora humleodling helt förstörd. En odling bestående av inte mindre än 450 humlestänger, alla fullhängda med nästan skördefärdiga humlekottar. Nu var allt raserat och en stor del av humlet var bortblåst. En del till och med ända över till östra sidan av Mörrumsån.

Den hårt drabbade Jon Nilsson var född på Elleholm där han gifte sig första gången med Catharina Håkansdotter, också hon från Elleholm. Mindre än tre år efter giftermålet dog hustrun, troligen i samband med barnafödandet. En inte ovanlig dödsorsak vid den här tiden. Knappt ett år senare gifte änkemannen Jon om sig för andra gången, nu med pigan

Berta Massesdotter, från Mörrum och i detta äktenskap föddes minst åtta barn.

Utöver sin stora humleodling blev Jon Nilsson av med ett fjärdedels skäppeland (*omkring 200 kvadratmeter*) med "Wackert växande Tobak, men nu helt nedslagen." I hans trädgård förstördes också nio "frugtbärande och sköna apclar och Twänne päronträd med rot uprygta."

Minst lika svåra och kostsamma blev skadorna på Jon Nilssons olika **byggnader**. Ett tolv alnar långt lofthus blev "af wädret bortfört." Men för Elleholmsbonden var det inte slut än "Ett Brygghus 9 alnar (*en aln 5,9 dm*) långt med näfwertak. Taket till en del af Stormwädret bortfört liksom ett Lofthus väster om och intill stugan Elfwa alnar långt 8 lika bredt nu på lika sätt blifwit ruinerat."

De sex, sju meter långa lofthusen eller loftbodarna, och som ovädret nu förstörde, var troligen ett par tvåvåningsbyggnader med svalgång på övre våningen. Husen användes vanligen som förrådsutrymme men på många platser utgjorde lofthusen även svala sovplatser under sommarmånaderna.

De flesta av öns trädgårdar var kringgärdade av olika höga plank, men efter trombens framfart var det knappast något av dessa staket som stod kvar på sina ursprungliga platser. Jon Nilsson fick för sin del ett åtta famnar (*1 famn 1.7 meter*) långt plank bortblåst och helt ruinerat.

När man i dessa rapporter talar om sönderblåsta eller "ruinerade plank" så är det osäkert om man med denna benämning avser vanliga täta lodrätt stående brädplank eller om det handlar om det som i dagligt tal brukar benämnas spjälstaket. En av de få kända bilderna av bebyggelsen på Elleholm vid den aktuella tiden, är en gravyr från 1797, signerad Jonas Carl Linnerhielm. På den bilden syns flera mindre byggnader med tomtgränser ner mot Mörrumsån, de flesta omgärdade av de traditionella så kallade spjälstaketen. Mycket talar således för att dessa spjälstaket var vanligt

förekommande bland de boende på ön. Samtidigt kan man inte utesluta att det verkligen även handlar om riktiga plank då dessa utgjorde ett betydligt större vindfång än de mera genomsläppliga spjälstaketen. Fast det är klart, med kraften i den tromb som drar fram genom byn, var det kanske av underordnads betydelse om staketen bestod av plank eller spjälor. De blev ändå "ruinerade" och i många fall blåsta all världens väg.

Tak liknande de på bilden och klädda med näver, vass eller halm, kunde inte stå emot trombens våldsamma krafter utan raserades och flög hundratals meter bort. Gravyr av Jonas Carl Linnerhielm, född på Elleholm 1758 . Privat ägo.

Listertinget

Skrivelsen till Listers härad innehåller en betydligt mer målande beskrivning av katastrofen än de båda tidigare skildringarna, den torra och sakliga "skaderapporten" och den mera kortfattade skrivningen till landshövdingen. Den bön om hjälp som de drabbade hoppades på från landshövdingens sida gav knappast något annat resultat än den resolution som med adress till Listers häradsrätt avsändes från landshövdingens kansli. Därför författades nu en ny böneskrift. Den här gången adresserad till Listers härads höstting.

Vem som hållit i pennan är osäkert men helt klart är skrivaren van att uttala sig i skrift och har en driven handstil. Redan inledningsvis hoppas han att berättelsen ska göra "hvarje Medborgare uppmärksam på dess följder och derjemte leda till allmänt medlidande." Fortsättningen gör det lätt att förstå med vilken skräck och fasa byborna mötte den katastrof som rullande in från havet.

"På förmiddagen den 11 sistl. Aug då wi alla woro sysselsatta med husliga göromål. Blewo warse några starka blixtar åtföljande Häftigt Åskedunder, i ett ögonblick blef ett mörker såsom wid dagens skymning."

När åskvädret brakade loss med full kraft höll sig nog de flesta byborna inomhus i avvaktan på att ovädret skulle dra över. Med oro vände man blickarna söderut, ut mot havet. Aldrig tidigare hade havet betett sig på det här viset. Vågorna växte sig allt högre och den framvirvlande stormen piskade upp vattnet så det mer liknade en tät ogenomtränglig rök. I äldre uppslagsverk typ universallexikon och liknande omnämner man oftast denna vädertyp som "skydrag", ett fenomen som främst inträffar i samband med häftiga åskväder. När en sådan virvelvind drar fram över en större vattenyta uppstår en så kallad tromb.

”Wäderstormen nalkades landet och i dess framfart störtades allt hwad som förestod. Allt från hafskanten kastades till Byen där allt kastades öfwer ända. Trädgårdar med dess Planteringar. Hela Hustak och sjelfwa Frukträden kullkastades.”

I virvelstormen drogs plank och hustak högt upp i skyn och fördes iväg av de kraftiga vindarna ”ända till en fjärdedels mil från Byen.” En beskrivning som avslöjar att delar av de raserade taken och planken föll ner mer än två kilometer bort på andra sidan den breda delen av Mörrumsån och bort över till Elleholms östra sida.

När tromben drog fram över byn drabbades även församlingens unika korsvirkeskyrka. Eller som man konstaterar i skrivelsen till Listertinget: ”Sjelfwa Kyrkan lämnades icke orörd.” Om detta står också att läsa i kyrkans räkenskaper: ”För den genom stark Storm skadade Klockstapelns botade är utgifwit 1 rdl 30 skilling 6 runstycken.” Noteringarna i kyrkoräkenskaperna avslöjar vidare att tromben också rev ner en stor mängd tegelpannor från kyrkans tak: ”De till kyrkotakets botande åtgjort 3 tunnor Kalk 2 rdl 12 skilling.” Tre tunnor kalk för att reparera det raserade tegeltaket, kanske kräver en närmare förklaring. I dag lägger man inget taktegel med den tekniken men på 1700-talet användes nästan alltid kalkbruk för att fästa takpannorna vid underlaget.

Störtregn

Invånarna i byn var vana vid stormoväder så hårda vindar var knappast något man oroade sig över, såvida man inte befann sig i någon båt ute till havs för att bedriva fiske. Tur i oturen var att ingen av byns invånare var ute med båt för att lägga ut eller vittja sina fiskeredskap. Ingen båt hade klarat ett sådant väder. Men det som nu hände var ingen vanlig storm och heller inget man varit med om tidigare. ”Efter 4

Minuters förlopp war allt öfwer och Planteringar och löande Trädgårdar war helt Ruinerade."

På några få minuter slogs livet i spillror för en handfull husägare i byn. Men mer skulle det bli för än var det inte över. När virvelstormens tjut och larm blandat med människornas rop och skrik väl hade tystnat, ja då kom nästa förödande slag: "Wädret förde med sig ett stort Regn, hwilket, sedan Hustaken wara afblåsta och sönderwridna, förderfwade den inbergade grödan som nu utdragas till torkning och i öfrigt gjorde owädret till skada på wagnar och möbler som i de blottade och taklösa husen förwarades." Om vindstyrkan i den förödande tromben dog ut efter knappa fyra minuter, så varade det efterföljande störtregnet betydligt längre. Allt som fanns i de taklösa byggnaderna dränktes nu av vatten och de redan drabbade bönderna kunde bara se på hur deras, men möda inbärgade grödor, förstördes av det strilande regnet.

"För den som icke sjelfwa hwarit åsyna wittne till sådan förödelse är Beskrifningen otillräckelig och inte i jämförelse dermed uppgifwes utan förståelse af ett Fientligt Lägerställe öfwer gifwet, härjat och ödelagt."

Inte minst de sistnämnda raderna ger för nutida läsare en tydlig beskrivning om vad tromben lämnat efter sig sedan den dragit fram över byn.

Men livet måste gå vidare och bara ett par dagar efter att den värsta chocken lagt sig försökte byborna, efter bästa förmåga, hjälpa de båda synemännen Jon Andersson och Sven Hansson som kallats in för att få stormskadorna dokumenterade och värderade.

Det troliga är att det var den här typen av spjälstaket som blåste bort när tromben drabbade Elleholms by. Gravör av Carl Johan Fahlcrantz. Privat ägo.

Stora summor

Svårast drabbad, om man enbart räknar krasst ekonomiskt, blev amiralitetskamrer Carl Johan Schlyter boende på gård nummer 16 som nu fick se sina olika byggnader – såväl bostadshus som ekonomibyggnader – svårt skadade. På den ”välbyggde Carecters Byggningen som till begge flyglarna är längd 64 alnar och bredd 10,5 alnar är taket till stohr dehl Ruineradt.” Omräknat till dagens metersystem skulle det innebära att den västra fasaden på gårdens corp de logis

mätte omkring 38 meter och med en gavelbredd på drygt 6 meter.

På gårdens västra fasad slogs samtliga fönster sönder samtidigt som alla fönsterbågar krossades. Även södra gavelns fönster blåstes ut och allt som allt fick Carl Schlyter 148 fönsterrutor förstörda. Att ersätta de fönster som blåst sönder, skulle, tillsammans med arbetslöner, kosta något över 37 riksdaler.

Så nog var det en bedrövlig syn som mötte Schlyther när han gick runt för att inspektera byggnaderna. Ganska snart upptäckte han att också omkring tvåtusen av husets takpannor blåst ner och att de flesta krossats då de slog i marken. Att lägga om taket med nya takpannor, kalkbruk och arbetslöner beräknades kosta runt 80 riksdaler.

Högt värderade var också de många stormskadade fruktträd som växt i Carl Schlyters båda trädgårdar. Där "woro frugtträna dels afbrutne och dehls med rot upryckte", För 6 "stora och sköna träd af god frugtsort" sätter de båda opartiska värderingsmännen ett pris på inte mindre än 100 riksdaler.

Ordentliga staket fanns före ovädret runt Schlyters bägge trädgårdar men "emot Byagatan war 60 famnar nytt Plank af detta Stormowäder aldeles nederbrutit och til någon dehl bortfördt," Ytterligare ett hundratal famnar av gårdens övriga plank, värderade till ett 20-tal riksdaler, var totalförstörda sedan tromben dragit förbi. Sammanlagt värderades skadorna på amiralitetskamrerens egendomar till hela 304 riksdaler.

Elleholms hofgård, vid den här tiden ägd av lagman Brandt Törnesson (1724–1803), var Schlyters närmsta granne, men trots att de båda gårdarna låg intill varandra så tycks hofgården klarat sig helt utan stormskador. Hur nu detta gått till är svårt att förklara. I varje fall finns hofgården och Brandt Törnesson inte med bland dem som fick sina skador inventerade och värderade.

Bonden Daniel Olsson fick också flera byggnader svårt skadade av ovädret. En 25 alnar lång ladugårdslänga vräktes omkull av de hårda vindarna. Lika illa gick det för ett portskjul med halmtak som nu blev "blef bortfört och förderfwat." Bonden Daniel Olsson var född på Elleholm 1757 och när han 1790 gifter sig med pigan Botilda Svensdotter står han antecknad i församlingens vigselbok som "magazinsdräng". Troligen då som anställd vid Hofgården.

På kofferdilöjtnanten Bengt Janssons (1754?-1807) hemman på nummer 21 låg en av de "privata" broar som förband ön med Elleholms västra sidan. När tromben drog fram över ön fick delar av denna bro diverse skador, dock inte värre än att bron gick att använda. Taket på hans bostadshus blev däremot "til en dehl Ruinerat af samma swåra wäder."

När Jonas Carl Linnerhielm besöker Elleholm 1796 skriver han i ett av sina publicerade resebrev att "de många husen på Öen äger flere större och mindre Trädgårdar." Det är också Linnerhielm som berättar att tidigare låg alla "Mangårdshusen på Öen, men flere af de nye Invånarne hafva redan flyttat dem till andra stranden, i synnerhet de på Östra sidan, där inga Broar äro." Den bro som tog byborna från ön över Storån till östra delen av Elleholm, byggdes, efter många och långa diskussioner, först år 1904. En stålbro som 1938 ersattes med en stål - och betongbro liknande den som samtidigt ersatte Kabba-bron över Lillån.

De olika broarna över Lillån som band samman fastlandet med ön, ägnar Jonas Carl Linnerhielm speciellt intresse. Från byns västra sida och över till fastlandet har man nämligen förbindelser: "Genom fyra Broar, hvaraf likväl trenne blott nyttjas af sine enskilte ägare och endast By-bron gagnas allmänt. Desse Broar bidraga ömsom genom sin välbyggnad,

ömsom genom sine pittoreska vårdslöshet, att behagligt lifva utseendet af den täcka Öen.”

Den gamla byabron i trä och som allmänt gick under namnet Kabba-bron, ersattes således år 1938 med en stål- och betongbro. Brons gamla namn kommer av ordet kabbe eller kabbar, vilket betyder grova trästockar, oftast i ek, men även i fur.

Frågan om de drabbade fick någon ekonomisk hjälp för att reparera de skador som ovädret orsakade är fortfarande till stora delar obesvarad. I något myndighetsarkiv döljs möjligen de handlingar som slutligen kan berätta mer om vad som hände de människor vilka fick sina existenser mer eller mindre sönderslagna av den tromb som drog fram över byn denna augustidag 1798. Fick man någon ekonomisk hjälp för att återuppbygga de många raserade husen, bostadshus såväl som uthus? Varifrån kom hjälpen att återplantera de många fruktträd som tromben slet upp med rötterna. Om det nu kom någon hjälp. Och vem hjälpte de drabbade bönderna att på nytt stängsla in sina tomter och trädgårdar sedan plank och spjälstaket blåst all världens väg?

JANNE CHARLESEN